

LUCIDA INTERVALLA

PRILOZI ODELJENJA ZA
KLASIČNE NAUKE

BR. 39

FILOZOFSKI FAKULTET
U BEOGRADU
2010.

Vesna Tomovska
 Univerzitet sv. Ćirilo i Metodije, Skoplje
 Divna Soleil
 Filozofski fakultet, Beograd

Demokritov entuzijazam

Apstrakt. Među Demokritovim fragmentima postoji jedan (B 18 DK) u kome se javlja imenica ἐνθουσιασμός. Demokrit se njome služi da bi označio jedan poseban kvalitet koji se odnosi na određenu neobičnu i nestandardnu strukturu. Naime, prisustvo božanskog kod Demokrita nije transcendentno kao kod Platona, ono nije neka moć koja dolazi pesniku iz spoljašnjeg sveta i koja je privremeno prisutna u njemu da bi on bio sposoban da stvara, već nešto što je imanentno pesniku, njegovoj strukturi, njegovoj fiziologiji kao nekakav poseban kvalitet elemenata i njihovih sadržaja.

Cljučne reči: entuzijazam, božansko, pesnik, Demokrit, Platon.

Abstract. Among the fragments by Democritus there is one (B 18 DK) which includes a mention of the noun ἐνθουσιασμός. Democritus uses the things which are almost conventionally referred to as divine to denote a special quality which tells of an unusual and non-standardized structure. His divinity is not transcendental as Plato's, it has no identity of a force, but it is immanent to poet's structure, to his physiology as a special, unusual quality of the elements and their contents.

Key words: enthusiasm, divinity, poet, Democritus, Plato.

Dobro je poznato da antičku poetiku, to jest teoriju stvaralaštva, obeležavaju dve ključne reči: ἐνθουσιασμός i τέχνη. Reč je o dve tradicionalno suprotstavljene poetike od kojih se za jednu, za teoriju *entuzijazma*, vezuje ime Platona, dok se za teoriju *tehne* vezuje ime Aristotela¹. Poetika *entuzijazma* bi bila ona koja književno stvaralaštvo pripisuje bo-

1 Jasno je već na prvi pogled da ovakva interpretacija antičkih poetika mora biti isuviše šematizovana da bi bila tačna. Niti se problem stvaralaštva u antici može zaista svesti na jednu binarnu opoziciju kakva je ἐνθουσιασμός : τέχνη, niti se može ozbiljno tvrditi da se u jednoj očituje isključivo Platonovo shvatanje poetskog stvaralaštva, a u drugoj Aristotelovo. Tatarkjevič, na primer, smatra da se kod Platona javljaju oba shvatanja poezije – i *maničko* (*entuzijastičko*) i *tehničko*, a da onda Aristotel, u skladu sa svojim poslovičnim racionalizmom, odbacuje prvi koncept, zadržavajući samo drugi. Brižljivim ispitivanjem koncepata pesničke *veštine*, pesničkog *entuzijazma* i pesničkog *genija* u ranoj grčkoj književnosti, P. Marej pak dolazi do zaključka da oni u tom razdoblju nisu bili međusobno isključivi, već komplementarni. V. TATARKJEVIČ 1976, 96-100; MURRAY 1981.

žanskom nadahnuću pri čemu je stvaralac tek božiji trbuhozborac, a poetika *tehne* bi naprotiv bila ona koja književno stvaralaštvo vezuje za veštinu samog književnika.

Međutim, to što se pojam *entuzijazma* vezuje za Platona jeste jedna od brojnih filoloških priča gde glavnu i odlučujuću ulogu ima boginja Tiha. Slučajnost da su se sačuvali *Platonovi* tekstovi u kojima se raspravlja o ovoj pojavi trajno su povezali njen sadržaj sa Platonom. Sa druge strane, postojanje jednog Demokritovog fragmenta (B 18 DK), u kome se javlja imenica ἐνθουσιασμός, sugerise da bi poetika *entuzijazma* mogla biti starija od Platona i da bi se njen izvor mogao tražiti u predsokratovskoj filozofiji, tačnije kod atomista. Ako je dakle navedeni fragment autentičan – što, naravno, nije sasvim izvesno – onda je koncept *pesničkog entuzijazma* u grčku književnost uveo Demokrit, što znači da bi baš on morao biti Platonov preteča na tom planu. Do takvog je zaključka došao niz erudita koji su se u prvoj polovini XX veka bavili ovim pitanjem². Takvo je uverenje, uostalom, vladalo i u samoj antici, pošto nam Ciceron u više navrata navodi zajedno Demokrita i Platona kao autoritete koji tvrde da nema dobrog pesnika bez *entuzijazma*³. Naravno, to što jedan antički autoritet izvodi Platonov *furor poeticus* iz Demokritovog uverilo je i moderne naučnike da su na dobrom tragu. Međutim, Ciceronovo izjednačavanje Demokritovog i Platonovog shvatanja *entuzijazma* nema dovoljno čvrstog uporišta u samim Demokritovim fragmentima. Taj je problem uočilo više stručnjaka, koji upozoravaju da iste reči ne moraju nužno imati i isti sadržaj kod ova dva filozofa, te insistiraju na diskontinuitetu između Demokritovog i Platonovog poimanja *entuzijazma*⁴. Upisujući se u ovu struju

2 Belgijski filolog Delat skrupulozno je ispitao koncept *entuzijazma* kod predsokratovskih filozofa. Posebnu pažnju naravno posvećuje Demokritu kao i odnosu Demokritovog i Platonovog *entuzijazma*, pa zaključuje, pomalo nategnuto, da se ideja pesnika-*entuzijaste* u grčkoj književnosti po prvi put javlja kod Demokrita i da je u tom smislu Demokrit preteča i inspirator Platona. Delatov zaključak preuzima docnije i Dods, a ovim pogledima blizak je i onaj naše Anice Savić-Rebac. V. DELATTE 1934, DODDS 1959³, SAVIĆ-REBAC 1985.

3 Cic. *De orat.* II.46.194, *De divin.* I.38.80 (=68 B 17 DK).

4 Prema našim saznanjima, prvi naučnik koji jasno i nedvosmisleno ukazuje na različitost Demokritovog i Platonovog *entuzijazma*, ističući činjenicu da Ciceronova svedočanstva moraju biti iz druge ruke i da se ne podudaraju sa informacijama koje nam dolaze iz samih fragmenata, te da stoga ne mogu biti merodavna, jeste Đulijana Lanata. S obzirom da raspolažemo sa tek nekoliko antičkih svedočanstava o Demokritovom *entuzijazmu* i njegovoj vezi sa Platonom, Tigerstedt sa svoje strane upozorava da ne može biti reči o „doksografskoj tradiciji“ već će pre biti da se radi o jednom opštem mestu u antičkoj književnosti. Ferwerda podvlači da iste reči ne moraju nužno iskazivati iste ideje, dok Brankač u novije vreme dodatno obrazlaže i razvija takav stav, sugerišući da Platon čak možda i suprotstavlja sopstveno poimanje *entuzijazma* Demokritovom. Čendler takođe nastoji da ocrtta Demokritovo viđenje pesništva koje bi bilo različito od Platonovog. V. LANATA 1963, 255-259; TIGERSTEDT 1969, 163; FERWERDA 1972, 343; BRANCACCI 2007, 204-205; CHANDLER 2007.

istraživanja, naš rad će pokušati da utvrdi tačan sadržaj koncepta *entuzijazma* najpre kod Platona, a onda i kod Demokrita, čime će odnos Platona i Demokrita na ovom planu biti nanovo rasvetljen, dok će Demokritovo poimanje *entuzijazma* biti redefinisano u književno-teorijskom smislu.

1. Platonov entuzijazam

U Platonovim spisima pojam *entuzijazma*⁵ očituje se u šest vrsta označitelja, pridevu ἔνθεος i njegovim izvedenicama, glagolu ἐνθουσιάζω, pridevima ἐνθουσιαστικός i ἐνθεαστικός, i imenicama ἐνθουσιασμός i ἐνθουσίασις. Statistička analiza ovih oblika pokazuje da su najbrojniji raznovrsni oblici glagola ἐνθουσιάζω „biti bogom nadahnut“⁶, a za njim slede složeni pridev ἔνθεος „ispunjen bogom“⁷, potom pridevi ἐνθουσιαστικός i ἐνθεαστικός „bogom nadahnut“⁸ i najzad imenice ἐνθουσιασμός i ἐνθουσίασις „božansko nadahnuće“⁹. Frekvencija navedenih reči data je u tabeli koja sledi:

TABELA I: Učestalost prideva ἔνθεος i izvedenica unutar *Corpus Platonicum*-a

OBLIK	FREKVENCIJA	ZNAČENJE
ἔνθεος	9	„ispunjen bogom“
ἐνθουσιάζω	14	„biti bogom nadahnut“
ἐνθουσίασις	1	„božansko nadahnuće“
ἐνθουσιασμός	1	„božansko nadahnuće“
ἐνθουσιαστικός	3	„bogom nadahnut“
ἐνθεαστικός ¹⁰	1	„nadahnut“

5 *Entuzijazam* u ovom tekstu treba shvatiti u užem smislu, pošto se odnosi isključivo na one grčke reči koje su srodne sa imenicom ἐνθουσιασμός, iako sâm Platon iskazuje tu ideju i drugim rečima, izrazima i slikama, poput glagola κατέχω/κατέχομαι „zaposedam/zaposednut sam“ i od njega izvedene imenice κατοικωχή „zaposednutost“. U Platonov rečnik *entuzijazma* spadaju i imenica μανία, pridev ἑκφρων (odnosno njegov negirani antonim οὐκ ἑκφρων) „van sopstvenih phrenes“ kao i izraz ὁ νοῦς μηκέτι ἐν αὐτῷ ἐνῆ „um više nije u njemu“. U *Fedru* 245a, koji predstavlja jedno od važnih svedočanstava o poeziji kao entuzijastičkom fenomenu, uopšte se ne javlja sama imenica ἐνθουσιασμός ili neka od njoj srodnih reči, već imenice μανία i κατοικωχή i glagol μαίνομαι.

6 Pl. *Ap.* 22c1, *Cra.* 396d3, 396d7, *Tht.* 180c2, *Phlb.* 15e1, *Phdr.* 241e5, 249d2, 249e1, 253a3, *Men.* 99c3, 99d3, *Ion* 533e5, 535c2, 536b3.

7 Pl. *Ion* 533e4 bis, 533e6, 534b5, *Phdr.* 244b4, *Smp.* 179a7, 180b4, *Ti.* 71e4, 72b1.

8 Pl. *Phdr.* 263d2, *Ti.* 71e8, *Ep.* 314a4; *Lg.* 682a.

9 Pl. *Ti.* 71e5; *Phdr.* 249e.

10 Pridev ἐνθεαστικός izveden je zapravo od glagola ἐνθεάζω „biti nadahnut“ koji se prvi put javlja kod Herodota (Hdt. I.63), ali ga ipak pridružujemo porodici reči stvorenoj oko prideva ἔνθεος, pošto se radi o rečima složenim od istih elemenata, pa stoga i iste semantike.

Zašto su u Platonovim spisima upravo oblici glagola ἐνθουσιάζω najfrekventniji i na šta se tačno odnose? To su pitanja na koja se ne može odgovoriti, a da se ne ispita prisustvo pojma *entuzijazma* u grčkoj književnosti koja prethodi Platonu, njemu savremenoj književnosti i onoj koja za njim sledi.

1.1 Entuzijazam u tragediji

Od ukupno deset javljanja *entuzijazma* u grčkoj tragediji, samo dva su iskazana glagolom ἐνθουσιάζω, dok se u svim ostalim slučajevima javlja pridev ἐνθεος, kako to pokazuje i donja tabela:

TABELA II: *Entuzijazam u tragediji*

AUTOR	ἐνθεος	ἐνθουσιάζω	UKUPNO
Eshil	3	1	4
Sofokle	1	0	1
Euripid	4	1	5

Pridev je frekventniji od glagola, što je i prirodno, imajući u vidu da je ἐνθουσιάζω izvedeno upravo od ἐνθεος i da se dakle radi o mlađem obliku.

Pored toga, pridev ἐνθεος prvi put je posvedočen baš kod Eshila, pa se može pomisliti da je reč o njegovoj leksičkoj inovaciji za potrebe teatra u kome bogovi često zaposedaju ljude.

Pojam *entuzijazma* se dakle u grčkoj književnosti pre Demokrita i Platona javlja samo u tragediji, kod Eshila, iskazan prevashodno pridevom ἐνθεος. Eshilov *entuzijazam* vezuje se za ratničku, proročku i ritualnu mahnitost, što znači da kao religijsko-ritualni fenomen pripada sferi božanskog¹¹. U *Sedmorici protiv Tebe* glasnik na sledeći način opisuje Hipomedonta, jednog od sedam vojskovođa koji opsedaju Tebu:

αὐτὸς δ' ἐπηλάλαξεν, ἐνθεος δ' Ἄρει
βακχᾷ πρὸς ἄλκην θυιάς ὤς, φόβον βλέπων.

On sam pusti bojni poklič, pa pun boga Aresa
Stade da mahnita za borbom poput tijade, strašnog pogleda.¹²

11 A. Th. 497-498, A. 1209, Eu. 17, Fr. 58.

12 Ako nije drugačije naglašeno, autor prevoda sa grčkog je D. Soleil.

Eshil ovde povezuje pojam entuzijazma sa pojmom bahantske ekstaze, stvarajući na taj način kompleksnu sliku ratničkog zanosa koji se pokazuje kao dvostruki fenomen – s jedne strane, naseljenost bića božanstvom, a sa druge ponašanje slično ritualnoj mahnitosti. *Entuzijazam* kao takav ne podrazumeva naime histerično mahnitanje, pa se tako *proročki entuzijazam* ne manifestuje na isti način na koji se manifestuje *ritualni entuzijazam*, kako to već Dods podvlači¹³. Drugim rečima, Apolon i Dionis ne zaposedaju čoveka na isti način, dok se iz Eshilovih stihova, međutim, čini da Ares obuzima ratnika upravo onako kako Dionis obuzima bahantkinju.

Pridev ἔνθεος se kod Eshila javlja još dva puta u kontekstu proročkog entuzijazma – u *Agamemnonu* je reč o Kasandri koja je „obuzeta veštinama punim boga“, a u *Eumenidama* o Apolonu čije „phrenes Zevs čini nadahnutim u pogledu veštine“. Ni u prvom ni u drugom slučaju Eshil ne povezuje proročki sa bahantskim zanosom, kao što je to učinio sa ratničkim zanosom. Glagol ἐνθουσιάζω javlja se samo jednom kod Eshila, i to u fragmentu izgubljene drame *Edonjani*¹⁴, u kome se ovaj glagol odnosi na kuću:

ἐνθουσιᾷ δὴ δῶμα, βακχεύει στέγη.

kuća je boga puna, krov mahnita ko bakha.

Iz spisa *O uzvišenom*, iz koga ovaj navod Eshila i dolazi¹⁵, saznajemo da pesnik na taj način opisuje dvor kralja Likurga u koji stiže Dionis, te i sama zgrada postaje žrtva bahantske mahnitosti.

Sadržaj pojma *entuzijazam* kod Eshila zavisi, dakle, od božanstva koje ga je izazvalo – ako je reč o Dionisu ili Aresu, ispunjenost božanstvom manifestovaće se neobuzdanim i histeričnim ponašanjem, ali ako je reč o Apolonu ili Zevsu, naseljenost bića božanstvom ispoljiće se na mirniji način.

Entuzijazam se kod Sofokla, Platonovog starijeg savremenika, javlja samo jednom¹⁶, i to u *Antigoni*, u vidu sintagme ἑνθεοὶ γυναῖκες „žene ispunjene bogom“:

13 Dods smatra da Rode greši kada tvrdi da se u Grčkoj nije znalo za proročki zanos odnosno entuzijazam sve dok nije uveden Dionisov kult. Dods insistira na različitim prirodama Apolonovog i Dionisovog zaposedanja čoveka – ono prvo je individualno i usmereno ka znanju, ovo drugo je kolektivno i samo je sebi cilj. Dods naglašava i to da su dobro poznata sredstva postizanja ritualne posednutosti, vino i ples, potpuno odsutni kod proročke posednutosti. V. DODDS 1959³: 69.

14 A. Fr. 58.

15 Anon. *Subl.* XV.6.

16 S. *Ant.* 962-965.

Παύεσκε μὲν γὰρ ἐνθέους
γυναῖκας εὐϊόν τε πῦρ,
φιλάλους τ' ἠρέθιζε Μούσας.

Hteo je naime da savlada žene
Pune boga i bahantsku vatru,
Pa prijateljice frule razljuti Muze.

Zanimljivo je da je ovde reč o istom onom Likurgu čiji zaposednuti dvor mahnita kod Eshila – jasno je da se Likurg suprotstavlja Dionisu, za šta naravno biva kažnjen, ali on očito svojim ponašanjem uspeva da razgnevi i Muze, čime se kod Sofokla uspostavlja veza između ritualnog *entuzijazma* i pesništva. Dug je put odatle do poistovećivanja pesnika sa bahantkinjama i koribantima, kao što to čini Platon, ali se ipak ova Sofoklova slika može čitati i kao delimična anticipacija Platonovog koncepta *entuzijazma*.

Kod Euripida se pojam *entuzijazma*, najčešće iskazan pridevom ἔνθεος, vezuje isključivo za žene¹⁷. Fedri se hor Trezenjanki obraća sintagmom ἔνθεος κόρη:

σὺ γὰρ ἔνθεος, ὦ κούρα,
εἴτ' ἐκ Πανὸς εἶθ' Ἑκάτας
ἢ σεμνῶν Κορυβάντων
φοιτᾷς ἢ ματρὸς ὀρεΐας;

Nisi li boga puna, kćeri?
Pomama tvoja dolazi li od Pana,
Od Hekate, od strašnih Koribanata
Ili od Kibele, gorske majke?

Tip zaposednutosti koju izazivaju Pan, Hekata i Kibela uporediv je sa dionizijskim zanosom, što znači da je ovde reč o ritualnom *entuzijazmu*. Međutim, sva ostala javljanja prideva ἔνθεος kod Euripida odnose se na Kasandru, pri čemu autor izjednačuje proročicu sa menadom odnosno proročki sa ritualnim *entuzijazmom*, kao u Klitemnestrinom monologu iz *Elektre*:

ἀλλ' ἤλθ' ἔχων μοι μαινάδ' ἔνθεον κόρην
λέκτροις τ' ἐπεισέφρηκε

17 E. Hipp. 141, El. 1032, Tr. 255, 366, 1284.

Ali mi on dovede menadu, punu boga devojk
I uvede je kraj mene u postelju.

Klitemnestrino slikanje Kasandre je negativno, pa se može pomisliti da ona izjednačava proročicu sa menadom u želji da je ocrni. I sama Kasandra međutim, u *Trojankama*, govori o *entuzijazmu* i *bahantskom zanosu* kao o povezanim fenomenima:

πόλιν δὲ δείξω τήνδε μακαριωτέραν
ἢ τοὺς Ἀχαιοὺς, ἔνθεος μὲν, ἀλλ' ὅμως
τοσόνδε γ' ἔξω στήσομαι βακχευμάτων·

Pokazaću da je ovaj grad [Troja] srećniji od
Svih Ahajaca, puna boga pri tom, ali ću ipak
Nakratko istupiti van bahantskog mahnitanja.

Sadržaj koncepta *entuzijazma* se, vidimo, od Eshila do Euripida menja – divlje ponašanje ne karakteriše proročki *entuzijazam* kod Eshila, ali se kod Euripida bahantkinja i proročica stapaju u jedno. Euripid tako redefiniše pojam proročkog *entuzijazma*, uvodeći sliku proročice-bahantkinje, sliku koja se sreće i u kasnijoj grčko-rimskoj književnosti¹⁸.

1.2 Entuzijazam u Ijonu i Fedru

Pojam *entuzijazma* najzastupljeniji je u *Ijonu*, jednom od ranih Platonovih dijaloga, a može se reći da je bitan i u nekim drugim dijalozima, poput zrelog *Fedra* ili poznog *Timaja*. Sledeća tabela daje uvid u zastupljenost pojma *entuzijazam* u šest Platonovih dijaloga¹⁹:

TABELA III: Distribucija *entuzijazma* unutar *Corpus Platonicum*-a

DIJALOG	ENTUZIJAZAM
<i>Ijon</i>	7
<i>Fedar</i>	6
<i>Timaj</i>	4
<i>Menon</i> , <i>Kratil</i> , <i>Gozba</i>	2

¹⁸ Dods napominje da je lik Pitije-bahantkinje, koji se sreće na primer i kod Lukana, a i u vulgarnoj tradiciji, jedno iskrivljenje o kome treba voditi računa. V. DODDS 1959³, 87-88.

¹⁹ U obzir smo uzeli samo one spise u kojima se pojam *entuzijazma* javlja najmanje dva puta. Iz tog razloga se u ovoj tabeli nisu našli spisi *Obrana sokratova*, *Teetet*, *Fileb*, *Pisma*.

Kao dijalog posvećen pesništvu u kome motiv *entuzijazma* ima značajnu ulogu, *Ijon* predstavlja najznačajnije svedočanstvo o Platonovom viđenju pesničkog entuzijazma. Zato ćemo najpodrobnije ispitati upravo *entuzijazam* u ovom dijalogu.

U *Ijonu* je govor o *entuzijazmu* skoncentrisan unutar Sokratovog centralnog monologa kojim objašnjava svom sagovorniku poreklo njegove rapsodske umešnosti²⁰:

Μοῦσα ἐνθέους μὲν ποιεῖ αὐτή, διὰ δὲ τῶν ἐνθέων τούτων ἄλλων ἐνθουσιαζόντων ὄρμαθός ἐξαρτᾶται. πάντες γὰρ οἱ τε τῶν ἐπῶν ποιηταὶ οἱ ἀγαθοὶ οὐκ ἐκ τέχνης ἀλλ' ἐνθεοὶ ὄντες καὶ κατεχόμενοι πάντα ταῦτα τὰ καλὰ λέγουσι ποιήματα, καὶ οἱ μελοποιοὶ οἱ ἀγαθοὶ ὡσαύτως, ὥσπερ οἱ κορυβαντιῶντες οὐκ ἔμφρονες ὄντες ὀρχοῦνται, οὕτω καὶ οἱ μελοποιοὶ οὐκ ἔμφρονες ὄντες τὰ καλὰ μέλη ταῦτα ποιοῦσιν, ἀλλ' ἐπειδὴν ἐμβῶσιν εἰς τὴν ἀρμονίαν καὶ εἰς τὸν ῥυθμόν, βακχεύουσι καὶ κατεχόμενοι, ὥσπερ αἱ βάκχαι ἀρῶνται ἐκ τῶν ποταμῶν μέλι καὶ γάλα κατεχόμεναι, ἔμφρονες δὲ οὔσαι οὐ, καὶ τῶν μελοποιῶν ἡ ψυχὴ τοῦτο ἐργάζεται, ὅπερ αὐτοὶ λέγουσι.

Tako i sama Muza najpre ispuni bogom jedne, pa se onda preko tih prvih bogoposjednutih ljudi niže lanac drugih ispunjenih bogom. Naime, svi dobri epski pesnici govore sve te lepe pesme ispunjeni bogom i zaposednuti, a ne na osnovu nekakve veštine. Isto važi i za dobre lirske pesnike – kao koribanti koji su kada igraju, lišeni razuma, tako su i lirski pesnici lišeni razuma kada sastavljaju svoje lepe napeve. U stvari, čim uđu u harmoniju i ritam, oni su posednuti i u bahantskom zanosu – kao što bahantkinje posednute i lišene razuma crpu iz reka med i mleko, tako i duša lirskih pesnika to isto čini, kako i oni sami kažu.

Pažljivo analizirajući upotrebljenu leksiku, dolazimo do zaključka da Platon, polazeći od jezika i koncepta prisutnih u tragediji, gradi sopstveni koncept *entuzijazma*, i to pesničkog. Naime, sem u prvoj rečenici, u kojoj je težište na međusobnom povezivanju bogom ispunjenih ljudi (ἐνθεοὶ, ἐνθουσιαζόντες), u ostatku teksta se pesnički *entuzijazam* definiše nizovima prideva, participa i izraza poput „ἐνθεοὶ ὄντες καὶ κατεχόμενοι“, „οὐκ ἔμφρονες ὄντες“ ili „βακχεύουσι καὶ κατεχόμενοι“. Platon na taj

20 Pl. *Ion* 533e-534a.

način ostvaruje predstavu onoga što će docnije biti nazvano *furor poeticus*, insistirajući na prisustvu boga u pesniku i istovremenom nužnom odsustvu razuma, na činjenici da se radi o jednoj κατοκωχή, odnosno zaposednutosti, i na ekvivalenciji pesnika s jedne strane i koribanata i bahantkinja sa druge. Pesnički *entuzijazam*, onakav kakvog ga Platon ustanovljuje, ima zapravo odlike svih prethodno opisanih tipova *entuzijazma*: božansku zaposednutost, iracionalnost i histeričnu ekstatičnost. Kroz proces amplifikacije, sličan onome koji smo sreli kod Euripida, dolazi se do takve vrste *entuzijazma*, koju Platon kao da stvara da bi je zatim suprotstavio *veštini*. Međutim, unutar te čuvene opozicije *veština* : *entuzijazam*, Platon uvodi jednu značajnu restrikciju, kada kaže da „svi dobri epski pesnici“ i „svi dobri lirski pesnici“ stvaraju „svoje lepe pesme“ zahvaljujući *entuzijazmu*, a ne *veštini*. To implicira da postoje i „loši pesnici“ koji stvaraju zahvaljujući *veštini*. Da Platon zaista tako misli sasvim jasno proizilazi iz dela *Fedra* u kome se opisuje pesnička mahnitost²¹:

ὅς δ' ἂν ἄνευ μανίας Μουσῶν ἐπὶ ποιητικὰς θύρας ἀφίκηται,
πεισθεὶς ὡς ἄρα ἐκ τέχνης ἱκανὸς ποιητὴς ἐσόμενος, ἀτελὴς αὐτὸς
τε καὶ ἡ ποίησις ὑπὸ τῆς τῶν μαινομένων ἢ τοῦ σωφρονοῦντος
ἠφανίσθη.

Ko god na pesnička vrata zakuca bez mahnitosti Muza, uveren kako će postati dovoljno dobar pesnik samo zahvaljujući *veštini*, sâm ostaje nesavršen, dok njegova poezija – poezija razumnog čoveka – nestaje pred poezijom mahnitog čoveka.

Entuzijazam nije, dakle, preduslov za pesničko stvaranje uopšte uzev, već za *dobro* odnosno *lepo* pesništvo. Bog je, prema Platonu, jamac *lepote* pesme, ali ne i pesme uopšte.

U navedenom monologu iz *Ijona* Sokrat ponavlja premise pesničkog stvaranja i dodaje jedno novo poređenje²²:

κοῦφον γὰρ χρῆμα ποιητὴς ἐστὶν καὶ πτηνὸν καὶ ἱερὸν, καὶ οὐ
πρότερον οἷός τε ποιεῖν πρὶν ἂν ἐνθεὸς τε γένηται καὶ ἑκφρων καὶ
ὁ νοῦς μηκέτι ἐν αὐτῷ ἐνῇ· ἕως δ' ἂν τουτὶ ἔχη τὸ κτῆμα, ἀδύνατος
πᾶς ποιεῖν ἀνθρωπὸς ἐστὶν καὶ χρησμοῦδεῖν.

21 Pl. *Phdr.* 245a.

22 Pl. *Ion* 534b.

Jer pesnik je stvar laka, krilata i sveta. On nije u stanju da stvara sve dok se ne ispuni božanstvom, sve dok nije lišen razuma, sve dok mu um ne izađe van njega samog. Naime, čovek ne može ništa da čini, pa ni pesmom da proriče, sve dok je u posedu te svoje funkcije.

Platon sada dodaje slici pesničkog *entuzijazma* i proroštvo, aktivnost na koju se, pored pesništva, najčešće odnosi pridev ἔνθεος i njegove izvedenice u Platonovim spisima²³. Platon zapravo često objedinjuje proroštvo i pesništvo, kao srodne pojave, kada govori o *entuzijazmu* kao njihovom izvoru, a ponekad im čak pridruži i sasvim neočekivani element, kakav je politika, kao na primer u *Menonu*²⁴:

ΣΩ. Οὐκοῦν, ὦ Μένων, ἄξιον τούτους θεῖους καλεῖν τοὺς ἄνδρας, οἵτινες νοῦν μὴ ἔχοντες πολλὰ καὶ μεγάλα κατορθοῦσιν ὧν πράττουσι καὶ λέγουσι;
ΜΕΝ. Πάνυ γε.
ΣΩ. Ὅρθῳς ἄρ' ἂν καλοῖμεν θεῖους τε οὓς νυνδὴ ἐλέγομεν χρησιμῶδους καὶ μάντις καὶ τοὺς ποιητικοὺς ἅπαντας· καὶ τοὺς πολιτικοὺς οὐχ ἥκιστα τούτων φαῖμεν ἂν θεῖους τε εἶναι καὶ ἐνθουσιάζειν, ἐπίπνους ὄντας καὶ κατεχομένους ἐκ τοῦ θεοῦ, ὅταν κατορθῶσι λέγοντες πολλὰ καὶ μεγάλα πράγματα, μηδὲν εἰδότες ὧν λέγουσιν.

Sokrat: Zar nije prilično, Menone, nazivati božanskim ljude koji lišeni uma postižu mnogo toga značajnog u onome što čine i govore?
Menon: Naravno da jeste prilično.
Sokrat: U tom slučaju bismo ispravno nazvali božanskim ljudima i one koje maločas imenovasmo vraćima, prorocima i pesnicima svih vrsta. A onda bi svakako trebalo da kažemo i da su političari božanski ljudi i da su ispunjeni bogom, pošto su nadahnuti i zaposednuti od strane boga svaki put kada uspešno govore mnoge značajne stvari, pri čemu ne znaju ništa od onoga o čemu pričaju

Menon jasno pokazuje koje je mesto *entuzijazma* unutar Platonove argumentacije. Polazna tačka je prorok, najčešći i najprirodniji *exemplum* za

²³ Lep je primer *Odbrane Sokratove* u kojoj se *entuzijazam* pripisuje pesnicima, po ugledu na proroke. V. Pl. *Ap.* 22c.

²⁴ Pl. *Men.* 99c-d.

entuzijastičku aktivnost, ali mu onda Platon pridružuje i pesnika, pa i političara, već prema potrebama datog dijaloga. U tom smislu bi se moglo reći da Platon seli *entuzijazam* sa ritualno-proročkog terena na pesnički, pa čak i politički, proširujući tako domen delovanja božanstva.

I sa lingvističke tačke gledišta Platon obogaćuje *entuzijazam*, uvođeći četiri nove izvedenice prideva ἔνθεος: ἐνθουσιαστικός, ἐνθεαστικός, ἐνθουσιασμός i ἐνθουσίασις. U sledećoj tabeli može se videti kakva je distribucija osnovnog prideva i izvedenica unutar tri dijaloga u kojima je pojam *entuzijazma* najzastupljeniji:

TABELA IV: Pridev ἔνθεος i izvedenice u dijalozima *Ijon*, *Fedar* i *Timaj*

	ἔνθεος	ἐνθουσιάζω	ἐνθουσιαστικός	ἐνθουσιασμός	ἐνθουσίασις
<i>Ijon</i>	4	3	0	0	0
<i>Fedar</i>	1	3	1	0	1
<i>Timaj</i>	2	0	1	1	0

Uočavamo da kod Platona pridev ἔνθεος, za razliku od tragičara, ne odnosi prevagu nad glagolom ἐνθουσιάζω i ostalim izvedenicama. Naprotiv, kao što smo već naglasili, kod Platona su uopšte uzev upravo oblici glagola najfrekventniji, što, kao i prisustvo deverbativa, svedoči o jezičkom razvoju ove porodice reči i višem stepenu objektivizacije u odnosu na tragediju. Naime, pridev ἔνθεος morao je imati pesnički prizvuk, pa je upotreba izvedenog glagola davala nešto objektivniji ton iskazu²⁵.

Na prvi pogled bi moglo delovati problematično to što se imenica ἐνθουσιασμός javlja samo jednom u *Platonskom zborniku*, ali treba imati u vidu dve činjenice. Prva se tiče obrazovanja reči – imenica ἐνθουσιασμός izvedena je, kako već rekosmo, od glagola ἐνθουσιάζω, koji je opet izveden od prideva ἔνθεος. Takva derivativna sekvenca (pridev > glagol na -ζω > imenica na -σμός) sreće se i inače u grčkom: σοφός > σοφίζω > σοφισμός, σαφηνής > σαφηνίζω > σαφηνισμός, πλησίος > πλησιάζω > πλησιασμός. Uočava se da su glagoli izvedeni od prideva uvek frekventniji nego od njih nastale imenice, što je slučaj i sa imenicom ἐνθουσιασμός. Aristotelova upotreba ove grupe reči potvrđuje naš nalaz, kako se vidi iz tabele koja sledi:

	ἔνθεος	ἐνθουσιάζω	ἐνθουσιασμός	ἐνθουσιαστικός
Aristotel	3	9	4	6

25 O ovome v. CHANDLER 2007, 848.

Primećujemo da i u Aristotelovom rečniku prevagu nad svim ostalim oblicima odnosi glagol i da su pridev ἔνθεος i imenica ἐνθουσιασμός gotovo ravnopravno zastupljeni. Sama imenica ἐνθουσιασμός u grčkoj književnosti klasičnog razdoblja jednostavno dakle nije imala onaj značaj koji bismo mi danas mogli pretpostaviti da ima, vodeći se značenjem koncepta *entuzijazam* u modernim jezicima. Druga činjenica koja objašnjava usamljenu pojavu imenice ἐνθουσιασμός kod Platona vezana je za sâm kontekst u kome se javlja²⁶:

οὐδεὶς γὰρ ἔννοους ἐφάπτεται μαντικῆς ἐνθέου καὶ ἀληθοῦς, ἀλλ’ ἢ καθ’ ὕπνον τὴν τῆς φρονήσεως πεδηθεὶς δύναμιν ἢ διὰ νόσον, ἢ διὰ τινὰ ἐνθουσιασμόν παραλλάξας.

Niko pri punoj svesti ne postiže sposobnost istinitog i bogom ispunjenog proricanja, nego se to događa kada mu je u snu sputana moć rasuđivanja ili usled bolesti ili ukoliko se od razuma udalji pod uticajem *neko*g božanskog *nadahnuća*²⁷.

Imenica ἐνθουσιασμός upotrebljena je u *Timaju* sa neodređenom zamenicom, τις ἐνθουσιασμός „neko božansko nadahnuće“, što svedoči o neodređenosti njenog sadržaja i nepostojećem statusu termina. Ona je samo jedna od izvedenica glagola ἐνθουσιάζω, poput ἐνθουσίασις, čiji sadržaj u *Fedru* nije ništa određeniji²⁸. Glagol je taj koji zapravo ima status termina kod Platona, a ne njegove izvedenice. Primetimo usput još i to da se i ovde javlja restrikcija - „istinito i bogom ispunjeno proricanje“ implicira da postoji i neistinito proricanje u kome božanstvo ne učestvuje. Uočavamo promenu perspektive u odnosu na pesnički *entuzijazam* – dok je tamo bog garant *lepote*, ovde je garant *istinitosti*.

Nesporno je da Platon usvaja mantičku i mističku vrednost pojma *entuzijazam*, koju on izvorno poseduje. Ne može se, međutim, reći da su Platonov i tragički *entuzijazam* istovetni, mada se radi o srodnim, pa čak i bliskim konceptima koji ukazuju na transcendentno prisustvo božanstva u čoveku. Platon ipak obogaćuje ideju *entuzijazma* novim sadržajima i kao takvu je ugrađuje u sopstveni sistem. Osnovna odlika Platonovog

26 Pl. *Ti.* 71e.

27 Modifikovani prevod M. Pakiž.

28 Pl. *Phdr.* 249e.

entuzijazma je određena ambivalentnost ovog pojma. Budući da oličava prisustvo božanskog u čoveku, Platon ga suprotstavlja razumu i znanju, čime mu daje negativnu konotaciju. S druge strane, *entuzijazam* garantuje lepotu poezije odnosno istinitost proricanja, čime jednovremeno implicira da je *tehničko* stvaralaštvo moguće, ali i da je inferiorno u odnosu na *entuzijastičko*.

2. Demokritov *entuzijazam*

Među fragmentima predsokratovaca postoji jedan, zabeležen kod Klimenta Aleksandrijskog²⁹, koji se pripisuje Demokritu (B 18 DK) i u kome se javlja imenica ἐνθουσιασμός. Naime, u svom tematski raznovrsnom delu *Šarenice*³⁰, Kliment navodi Demokrita kao argumentativnu podršku Platonovom stavu o božanskom statusu pesnika, što je uslov za njegovo stvaralačko delovanje. Pogledajmo širi kontekst ovog navoda³¹:

εἶτα περὶ μὲν ποιητικῆς Πλάτων „κούφον γὰρ τι χρῆμα καὶ ἱερὸν ποιητῆς“ γράφει „καὶ οὐχ οἷός τε ποιεῖν, πρὶν ἂν ἐνθεὸς τε καὶ ἔκφρων γένηται“. καὶ ὁ Δημόκριτος ὁμοίως: „ποιητῆς δὲ ἄσσα μὲν ἂν γράφῃ μετ’ ἐνθουσιασμοῦ καὶ ἱεροῦ πνεύματος, καλὰ κάρτα ἐστίν. ἴσμεν δὲ οἷα ποιηταὶ λέγουσιν. τοὺς δὲ τοῦ παντοκράτορος προφήτας θεοῦ οὐκ ἂν τις καταπλαγείῃ, ὄργανα θείας γενομένους φωνῆς;“³²

A onda, o poetskoj veštini Platon piše „jer pesnik je nekakva laka i sveta stvar“ i „nije u stanju da stvara sve dok se ne ispuni božanskom silom, sve dok nije van sebe“. Slično i Demokrit: „Ono što pesnik napiše sa *božanskim nadahnućem* i svetim dahom izuzetno je lepo.“ A znamo kakve stvari pesnici izriču. Ali ko ne bi bio van sebe pred prorocima svemoćnog Boga, organima božijeg glasa?

29 Clem. Al.*Strom.* VI.18.168.

30 Reč je, naravno, o spisu čiji grčki naziv glasi Στρώματα, u vezi sa glagolom στρώννυμι „prostirem, zastirem“, te bi doslovan prevod bio *Prostirke*. Srećom, dr N. Ristović je došao na bolju ideju, te tako on ovaj Klimentov spis prevodi kao *Šarenice* što onda istovremeno ukazuje i na doslovno i na preneseno značenje grčkog naslova.

31 Kliment citira Demokrita i Platona u kontekstu sopstvenog veličanja hrišćanskog učenja, te poredi hrišćanske proroke sa Platonovim i Demokritovim viđenjima pesnika, a na korist ovih prvih.

32 Clem. Al.*Strom.* VI.18.168.

Kliment najpre navodi citat iz Platonovog *Ijona*³³, a zatim citira Demokrita. Dils³⁴ navodi ovaj citat kao fragment Demokritovog nesačuvanog spisa *O pesništvu* koji bi, prema Trasilovoj katalogizaciji Demokritovih spisa, pripadao *Spisima o muzici* (Μουσικά)³⁵.

Pod uslovom da Kliment ne parafrizira Demokrita, već da zaista navodi njegove reči, ovo bi bilo najranije posvedočenje imenice ἐνθουσιασμός u grčkoj književnosti. Sa Demokritovim fragmentima imamo, naime, isti problem kao i sa svim ostalim samo fragmentarno nam poznatim antičkim autorima – često ne možemo biti sigurni da li naš izvor, u ovom slučaju Kliment, doslovno citira autora na koga se poziva ili pak svojim rečima prenosi njegovo mišljenje. Upravo iz tog razloga se i sama Anica Savić-Rebac ograđuje kada govori o ovom fragmentu³⁶, a baš nedavno se razvila i čitava polemika oko njegove autentičnosti. Holandski erudita Mansfeld³⁷ smatra, naime, da Klimentov navod nije doslovan, a takav stav zastupa i južnoafrički filolog Čendler³⁸. Vrlo je malo verovatno, naime, da bi se sam Demokrit poslužio glagolom γράφειν u vezi sa Homerom, dok sklop ἱερὸν πνεῦμα ima izrazito judeo-hrišćanski prizvuk³⁹. Mansfeld sa svoje strane podvlači razlike između Klimentovog navoda Platona i nama inače poznatog teksta *Ijona* – Kliment umeće jedno τι, a ispušta pridev πτηνός i prilog πρότερον. Mansfeld podvlači da pored Klimenta još trojica autora citiraju ovo mesto, Proklo, Jovan iz Stobija i Teodorit Kirski, pri čemu prva dvojica navode tekst koji odgovara Estjenovom izdanju, dok Teodorit navodi tekst identičan onom Klimentovom, koji mu je po svemu sudeći i izvor. Imajući u vidu da su i Kliment i Teodorit kritični prema paganskoj tradiciji, može se pomisliti da je tekst *Ijona* namerno iskrivljen, a da se

33 Pl. *Ion* 534b3-6: κοῦφον γὰρ χρῆμα ποιητῆς ἐστὶν καὶ πτηνὸν καὶ ἱερὸν, καὶ οὐ πρότερον οἷός τε ποιεῖν πρὶν ἂν ἐνθεός τε γένηται καὶ ἑκφρων καὶ ὁ νοῦς μηκέτι ἐν αὐτῷ ἐνῇ. „Jer pesnik je stvar laka, krilata i sveta. On nije u stanju da stvara sve dok se ne ispuni božanskom silom, sve dok nije van sebe, sve dok mu um ne izađe van njega samog.“

34 68 B 18 DK.

35 Prema Trasilu, čiju nam podelu čuva Diogen Laercanin, Demokritovi spisi se mogu podeliti na pet osnovnih grupa: etičke, fizičke, matematičke, muzičke i tehničke spise. Muzički spisi obuhvataju osam naslova: *O ritmu i harmoniji*, *O pesništvu*, *O lepoti pesničkog izraza*, *O eufoničnim i disfoničnim slovima*, *O Homeru*, *O pesmi*, *O rečima*, *Onomastikon*. Brankači smatra da su svi ovi naslovi autentični. O Demokritovim muzičkim spisima uopšte uzev, kao i o Trasilovoj katalogizaciji v. BRANCACCI 2007, 181-185.

36 „Ako je ovaj navod doslovno tačan, onda je to najstariji sačuvani tekst u kome se javlja reč ἐνθουσιασμός“, v. SAVIĆ-REBAC 1985, 116, nap. 5.

37 MANSFELD 2004.

38 CHANDLER 2007.

39 CHANDLER 2007, 841.

onda isto desilo i sa navodom Demokrita⁴⁰. Brankači⁴¹, sa druge strane, smatra fragment B 18 autentičnim, a za takvo uverenje navodi više argumenata, pre svega samu imenicu ἐνθουσιασμός koja predstavlja *hapax* unutar Klimentovog dela. Pored toga, on skreće pažnju na partikulu μέν⁴² koja se javlja u Klimentovom navodu Demokrita, ali koja se ne može uklopiti u dalji tok samog Klimentovog teksta, te se može pretpostaviti da je ovo samo polovina Demokritovog iskaza i da je u nastavku morao govoriti o kvalitetu onoga što pesnik napiše bez entuzijazma i svetog daha.

Ubeđeni Brankačijevim argumentima, mi ćemo uzeti da je Klimentov navod doslovno tačan i da je imenica ἐνθουσιασμός prvi put posvedočena upravo kod Demokrita. Međutim, Demokritova temporalna prednost ne mora nužno voditi do ishitrenog odgovora na postavljeno pitanje kako je i odakle je ovaj termin ušao u Platonov sistem estetičkih ideja. Pre toga valja proveriti semantički sadržaj reči i njenu eventualnu terminološku ulogu u Demokritovom sistemu.

U Demokritovom iskazu jasno se mogu prepoznati sva tri elementa književne komunikacije. Pesnik (ποιητής), književna poruka (ᾄσσα) i recipijent, koji je ovde prisutan transcendentno, putem njegovog vrednosnog suda (καλὰ κάρτα ἐστίν). Relativna zamenica kojom su označeni proizvodi stvaralačke prakse sugerise uslovljenost njihovog visoko ocenjenog kvaliteta vrstom ove prakse. Naime, nema svako pisanje za rezultat lepo književno delo, već samo ono (ᾄσσα μέν)⁴³ koje se sastavlja sa božanskim nadahnućem (μετ' ἐνθουσιασμοῦ) i svetim dahom (ἱεροῦ πνεύματος). Ovakvo rasuđivanje dozvoljava da pesnik sastavlja i takve književne poruke koje nisu veoma lepe (ᾄσσα δέ), a da mu pri tom ne bude oduzeto pravo da se naziva pesnikom. Podršku za ovakvu pretpostavku nalazimo kod Horacija⁴⁴ koji parafrizira Demokritov stav da trezvenim pesnicima (sani poetae) nije mesto na Helikonu, jer im nedostaje genij (ingenium). Identitet pesnika kod Demokrita, dakle, nije uslovljen

40 Mansfeld takođe podvlači rečenicu koja sledi za navodom Demokrita: „A znamo kakve stvari pesnici izriču“. On ukazuje da se ovde verovatno radi o asocijaciji na čuvenu poslovicu πολλὰ ψεύδονται ἄοιδοί, te bi čitav kontekst Klimentovog navoda bio izuzetno devalorizujući u odnosu na pagansko pesništvo. V. MANSFELD 2004, 485-486.

41 BRANCACCI 2007, 197.

42 Već je Delat uočio ovaj problem i izneo pretpostavku da Kliment ne navodi potpuni oblik Demokritovog iskaza. Lanata takođe podvlači to μέν koje visi u vazduhu i zaključuje da je u nastavku Demokrit uz pomoć jednog δέ stvaranju lepih pesama suprotstavio stvaranje loših pesama (ᾄσσα μέν:ᾄσσα δέ). V. DELATTE 1934, 32, LANATA 1963, 259, n. 3.

43 V. prethodnu napomenu.

44 Horat. *De arte poet.* 295-297 (=B 17 DK): Ingenium misera quia fortunatius arte/ credit et excludit sanos Helicone poetas/ Democritus.

prisustvom božanske sile, kao što to ni kasnije neće biti kod Platona. I kod jednog i kod drugog božanstvo je garant *lepote* poezije, za razliku od Homera i Hesioda, kod kojih je prisustvo boga jemčilo za *istinitost* pesme⁴⁵.

Cilj svake komunikacije jeste poruka, njeno sastavljanje i njeno primanje. Cilj umetničke poruke je da ona bude lepa, da sadrži Lepo i da objavljuje Lepo. Ovu kvalitativnu determinantu književne poruke kao cilj stvaralačke prakse pesnika ističe Demokrit u navedenom citatu (B 18 DK). Jedan drugi fragmenat (B 21 D) sačuvan kod Diona Hrizostoma⁴⁶ jeste paradigma kojom se potvrđuje ova teza:

ὁ μὲν Δημόκριτος περὶ Ὅμηρου φησὶν οὕτως· «Ὅμηρος φύσεως
λαχὼν θεαζούσης ἐπέων κόσμον ἐτεκτήνατο παντοίων», ὥς οὐκ
ἐνὸν ἄνευ θείας καὶ δαιμονίας φύσεως οὕτως καλὰ καὶ σοφὰ ἔπη
ἐργάσασθαι.

Demokrit o Homeru ovako kaže: „Pošto je dobio u deo božanski talent, Homer je stvorio skladan sastav najraznolikijih izraza.“, što znači da nije moguće stvoriti tako lepe i mudre stihove bez božanske i demonske prirode.

Konkretna estetička kvalifikacija καλός (B 18 DK) ovde je zamenjena književnim izrazom κόσμος (B 21 DK) koji svojom metaforičnošću treba da prevaziđe čulnu ograničenost Lepog i da obezbedi širu, na metafizici zasnovanu, vrednost. Sintagma ἐπέων κόσμος dovodi Demokrita u vezu sa jednom, u njegovom vremenu već veoma dugom tradicijom koncepta pesničkog oblika kao uređenog sastava jezičkih elemenata, koja počinje sa Homerom i jeste svojstvena za poetiku pesnika.⁴⁷ Ali ono što privlači pažnju jeste ovde objavljena i ponovljena uslovljenost kvaliteta književne poruke prisustvom božanstva u stvaralačkom procesu.

Uslovljenost Lepog prisustvom božanstva u Demokritovom filozofskom sistemu osvedočeno je u još jednom fragmentu (B 112 D):

45 V. LANATA 1963, 256, n. 3.

46 D. CHR. LIII.1.

47 V. BRANCACCI 2007, 203; HALLIWELL 2002, 5; CLAY 2003, 15.

θείου νοῦ τὸ αἰεὶ τι διαλογίζεσθαι καλόν.

Osobina je božanskog uma da uvek razmišlja o nečemu lepom.

U navedenim fragmentima Demokrit upotrebljava različite označitelje da bi označio božansko prisustvo u stvaralačkom postupku. Jednom (B 18 DK) ovu pojavu naziva ἐνθουσιασμός i dodatno je objašnjava sa ἰερὸν πνεῦμα. Na drugom mestu (B 21 DK) naziva je φύσις θεάζουσα i na trećem (B 112 DK) θεῖος νοῦς.

Zanimljivo je da je u datim primerima Demokrit samo jednom upotrebio imenicu kao označitelja pojave, a da je u svim ostalim slučajevima božansko definisao kao neko izdvojeno i privilegovano stanje πνεῦμα, φύσις, ili νοῦς. Apstraktnost i fluidnost ovih pojmova može da bude samo privremeni utisak. Setimo se da su ove reči deo filozofskog diskursa tvorca atomističke teorije, koji stvarnost vidi pre svega kao evidentnu i merljivu materiju. Prema tome, svi već pomenuti učesnici u stvaralačkom procesu koji imaju tu sposobnost da apsorbuju božanstvo, dakle πνεῦμα, φύσις, νοῦς, za Demokrita nisu apstraktne pojave sa pretpostavljenim ili zamišljenim identitetom, već konkretne, realne i materijalne strukture posebne vrste. Ono što se obično naziva božanskim, Demokrit preuzima da bi označio jedan poseban kvalitet koji obaveštava o jednoj neobičnoj i nestandardnoj strukturi koja ima tu sposobnost da se ponaša i da deluje na način koji je van okvira onoga što jeste nekakva norma, a da bi stvorio drugačiju, novu stvarnost.

Da bi se razumelo Demokritovo poimanje stvaralačke prakse, odnosno udeo božanstva u njoj, valja zaviriti i u njegovu teoriju čulnog opažanja, koja se temelji na ontologiji takozvanih sličica (εἰδωλα), minimiziranih emanacija stvari. Prema Demokritovoj teoriji, čulno opažanje predstavlja, zapravo, ulazak ovih sličica putem čula u dušu. Kvalitet komunikacije uslovljen je dvema stvarima – sa jedne strane, kvalitetom samih sličica, jer „neke od njih deluju dobro (τὰ μὲν εἶναι ἀγαθοποιά), a neke loše (τὰ δὲ κακοποιά)”⁴⁸, a sa druge strane, čulnom sposobnošću onoga koji prima sličice, odnosno njegovom propustljivošću i osetljivošću, jer nisu svi ljudi jednako otvoreni za prijem svih vrsta sličica. Iskustvo božanskog prisustva Demokrit objašnjava kao čulno opažanje „povoljnih sličica”; onih

48 V. S. E. M.IX.19 (=B 166 DK).

slika koje su velike, izuzetne, nepropadljive i predskazuju budućnost.⁴⁹ Takvo iskustvo dostupno je isključivo onim ljudima koji imaju sposobnost da kroz svoje čulne kanale propuste sličice koje emaniraju božanstvo, čija je duša otvorena za uticaje božanstva.

Prema tome, prisustvo božanskog kod Demokrita nije transcendentno kao kod Platona, ono nije neka sila (δύναμις) ili moć koja dolazi pesniku iz spoljašnjeg sveta i koja je privremeno prisutna u njemu da bi on bio sposoban da stvara. Božansko, ili čak i samo božanstvo, kod Demokrita jeste nešto što je imanentno pesniku, njegovoj strukturi, njegovoj fiziologiji kao nekakav poseban, neobičan kvalitet elemenata i njihovih sadržaja. U skladu s ovim a povodom inetpretacije Demokritovog fragmenta o Homeru (B 21 DK), Brankači definiše pesnika kao nekoga „ko je u stanju da oseti ἐνθουσιασμός»⁵⁰, a zatim objašnjava da je ἐνθουσιασμός izvesno pojačavanje sposobnosti pesnika i odriče uobičajeno shvatanje da je to nekakvo stanje božanske, a još manje, mističke zaposednutosti.⁵¹ Zanimljivo je da ovakva eksplikacija *entuzijazma* zanemaruje ritualno i mantičko poreklo pojave i da je na bazi njene učinkovitosti, a saglasno sa Demokritovim kontekstom (B 18 DK i B 21 DK), približava sadržajima koji se u tradicionalnoj antičkoj poetici izražavaju terminom τέχνη⁵². Na ovaj način shvaćeni *entuzijazam*, kao sposobnost koja „podrazumeva poznavanje jezičke korektnosti (γράφειν) i posedovanje izvesne veštine kojom pesnik stvara celovitost pesme (ἐπέων κόσμος)»⁵³, ukida poetološku nedoslednost izraza „što pesnik napiše (γράφῃ) sa božanskim nadahnućem (μετ' ἐνθουσιασμοῦ) „ (B 18 DK), a time negira i njegovu argumentativnu vrednost da se radi o neautentičnom navodu Demokrita⁵⁴.

Uvid u tradiciju sačuvanih filozofskih tekstova pokazuje da se reč ἐνθουσιασμός javlja samo jednom među Demokritovim fragmentima. Ne može se reći da je ova reč deo nekog izgrađenog estetičkog sistema i da ima vrednost tehničkog termina u ovoj oblasti. Njegova nesigurna pozicija u poetici kao i njegova ne sasvim precizna semantička vrednost ukazuju na potrebu da se on doobjasni. Zbog toga, sintagma ἱερὸν πνεῦμα koja

49 ibidem.

50 V. BRANCACCI 2007, 201.

51 V. BRANCACCI 2007, 202.

52 V. napomenu 1.

53 V. BRANCACCI 2007, 202.

54 V. napomenu 40.

sledi iza reči ἐνθουσιασμός u ovom kontekstu može da se razume kao deskripcija njenog semantičkog sadržaja.⁵⁵

Demokritova teorija *entuzijazma* bila je sasvim sigurno poznata Platonu, ali on nigde u svojim dijalozima ne pominje ni autora, ni koncept⁵⁶. On obično ne navodi eksplicitno svoje izvore, niti s njima direktno polemíše. Pored uvažavanja manira, postoji još jedan razlog za ignorisanje autorstva ove teorije koja se danas identifikuje sa Platonovim imenom. Radi se o konsekventnosti određenog filozofskog sistema. Od teorije *entuzijazma* utemeljene na materijalističkom konceptu Demokritove filozofije Platon je preuzeo samo označitelja i ispunio ga sadržajem koji odgovara njegovoj idealističkoj orijentaciji filozofskog sistema.

⁵⁵ Brankači ukazuje na mogućnost da se između ova dva izraza i pored njihove semantičke bliskosti i zajedničkog leksičkog porekla ipak uspostavi izvesna razlika; ἐνθουσιασμός bi se odnosio na subjektivni aspekt nadahnuća, ono što pesnik oseti kao božansko prisustvo, dok bi ἰερόν πνεῦμα označavao božanstvo kao spoljašnjeg uzročnika ovog stanja. v. Brancacci 2007, 200.

⁵⁶ O ovom problemu uopšte uzev, kao i o specifičnom problemu *entuzijazma* kod Demokrita i Platona piše Ferwerda. V. FERWERDA 1972.

Literatura

- BRANCACCI, A. (2007) — „Democritus' Mousika“, u *Democritus: Science, The Arts, and the Care of the Soul. Proceedings of the International Colloquium on Democritus* (Paris, 18-20 September 2003), izd. A. Brancacci i J.-P. Morel, Leiden-Boston, 181-205.
- CHANDLER, C. (2007) — „Democritus on Homer and Inspiration, B 21 DK“, *Athenaeum* 95, 839-860.
- CLAY, J. S. (2003) — *Hesiod's Cosmos*, Cambridge.
- DELATTE, A. (1934) — *Les conceptions de l'enthousiasme chez les philosophes présocratiques*, Paris.
- DODDS, E. R. (1959) — *The Greeks and the Irrational*, Los Angeles.
- FERWERDA, R. (1972) — „Democritus and Plato“, *Mnemosyne* 25, 337-378.
- FORD, A. (2002) — *The Origins of Criticism: Literary Culture and Poetic Theory in Classical Greece*. Princeton-Oxford.
- HALLIWELL, S. (2002) — *The Aesthetics of Mimesis: Ancient Texts and Modern Problems*, Princeton.
- KEULS, E. C. (1978) — *Plato and Greek Painting*, Leiden.
- LANATA, G. (1963) — *Poetica preplatonica*, Firenze.
- MANSFELD, J. (2004) — „Democritus fragments 68 B18 and B21 DK“, *Mnemosyne* 57, 484-488.
- SAVIĆ REBAC, A. (1985) — *Antička estetika i nauka o književnosti*, Novi Sad.
- TATARKJEVIČ, V. (1976) — *Istorija šest pojmova*, Beograd.
- TIGERSTEDT, E. N. (1969) — *Plato's Idea of Poetical Inspiration*, Helsinki.
- TIGERSTEDT, E. N. (1970) — „Furor poeticus: Poetic Inspiration in Greek Literature before Democritus and Plato“, *JHI* 31, 163-78.
- VELARDI, R. (1989) — *Enthousiasmos: possessione rituale e teoria della comunicazione poetica in Platone*, Roma.

Democritus' *enthousiasmos*

Summary

Among the fragments by the pre-socratic philosophers there is one by the philosopher Democritus (B1 8D) which includes a mention of the noun ἐνθουσιασμός. If we dare believe in the precision and the authenticity of the quotation from the 2nd century AD, then Democritus' text is the oldest written evidence on the presence of the word ἐνθουσιασμός in the Greek philosophical vocabulary. We can not say that it is a part of an accomplished esthetic system and that it has the value of a technical term in this field.

Democritus uses the things which are almost conventionally referred to as divine to denote a special quality which tells of an unusual and non-standardized structure which is capable of behaving and acting beyond the frames of the norm, as a creation of an other, new reality. Consequently, his divinity is not transcendental as Plato's, it has no identity of a force, a power which settles inside the poet from the outside and is only temporarily present, but it is immanent to his structure, to his physiology as a special, unusual quality of the elements and their compositions.

Plato was probably familiar with Democritus's theory of enthusiasm, but he never mentioned the author, nor the concept. Plato has taken from the theory of enthusiasm, incorporated in Democritus' materialistic concept, only the signifier and filled it with a signifying value particular to his idealistic orientation.

Sadržaj sveske 39 (2010)

VESNA TOMOVSKA, DIVNA SOLEIL Demokritov entuzijazam	3
DRAGANA DIMITRIJEVIĆ Besednikov glas u rimskoj retorskoj teoriji	25
BORIS PENDELJ Dramska sredstva u Ciceronovim besedama	39
MILENA JOKSIMOVIĆ PAJEVIĆ Ugled žene, kazne za brakolomca i motiv supruge-svodnika u Horacijevim Satirama	45
IL AKKAD πρΟΟῦπιτΟς κίνδυνος. Istorija jednog sklopa	63
PRILOZI I SAOPŠTENJA	85
Tit Makcije Plaut, <i>Blizanci (Menehmi)</i> , predgovor, prevod i napomene napisala Jelena Todorović, Beograd, <i>Fedon</i> , 2009, str. 187.	87
Marko Tulije Ciceron, <i>Pisma Atiku I</i> , predgovor Marjanca Pakiž i Noel Putnik, prevod i komentar Jelena Savić, Milica Kisić i Noel Putnik, Beograd, <i>Fedon</i> , 2009.	93
Hrišćanstvo i antika Prikaz knjige dr Nenada Ristovića <i>Hrišćanstvo i antičko nasleđe: studije i članci</i>	95
Izveštaj o 13. Kongresu međunarodne organizacije <i>Fédération internationale des associations d'études classiques</i>	99
UPUTSTVA ZA AUTORE	103